

ویرایش در ترجمه

حسن هاشمی میناباد

ویرایش واژه‌نوساخته‌ای است در برابر واژه‌edit‌فرنگی که بیش از دو سه دهه عمر ندارد. امروزه مترجمان و مؤلفان کم و بیش تصویری از ویرایش و ویراستار در ذهن دارند که غالباً تصور روشنی هم نیست. از طرف دیگر، افرادی که دستی از دور بر آتش دارند، شاید فقط اسم ویراستار و ویرایش را شنیده و از موضوع کار اطلاعی نداشته باشند. تاکنون تعریف صریح و روشنی از ویرایش به دست داده نشده است. مادر این‌جا این تعریف سردستی را ارائه می‌کنیم: ویرایش ناظر است بر تلاش برای بهبود صوری و محتوایی و زبانی متون تألیفی و ترجمه، حک و اصلاح، افزایش و کاهش مطالب، رفع کاستیها و ناهماهنگی‌ها، آماده ساختن متون برای حروفچینی و چاپ و اعمال نوعی نظارت بر برخی از روندهای چاپ آنها.

گرچه ویرایش پدیده‌ای تقریباً جدید است، به خاطر اهمیت و نقش حیاتی آن در کار ترجمه و نشر، گسترش زیادی داشته، به طوری که اکنون هر سازمان و مؤسسه تحقیقاتی و انتشاراتی بخش خاصی تحت عنوان بخش ویرایش یا ویراستارانی، چه به صورت شاغل در سازمان مربوط و چه به صورت همکار در بیرون از آن، دارند. امروزه کمتر کتابی بدون یاری گرفتن از ویراستار به چاپ می‌رسد. در این مدت کم ویراستارانی بزرگ و صاحب نام به عرصه رسیده و آثاری ارزشمند را ویرایش کرده‌اند که گاه نقش آنها در این آثار حتی بیش از نقش مؤلف و مترجم بوده است. ضرورت و اهمیت این کار در ترجمه و تألیف و گسترده‌گی آن موجب شده دوره‌های رسمی و غیر رسمی‌ای برای آموزش ویراستاران برگزار شود.

تخصصی شدن ویژگی هر علم و فن بالنده است. ویرایش هم از این اصل مستثنی نیست و روز بروز تخصصی‌تر می‌شود. ویراستاران سعی دارند کار خود را فقط در یک رشته خاص متمرکز کنند و به ویراستار متخصص آن رشته تبدیل شوند. گرچه هنوز هم بسیاری از ویراستاران ما ویراستار عمومی هستند و هرگونه متنی را ویرایش می‌کنند، برخی از رشته‌ها از وجود ویراستاران متخصص و صلاحیت‌دار بهره می‌برند.

ویرایش هم در حیطه تألیف مطرح است و هم در حوزه ترجمه. از آن جا که بخش عظیمی از آثار منتشره به فارسی از زبانهای دیگر ترجمه می‌شود، نکات و مسائل عمده ویرایش تا حدود زیادی در این حوزه متمرکز شده است. در حال حاضر کمتر ویراستاری است که به زبانی غیر از فارسی مسلط نباشد.

متون تألیفی یا ترجمه که برای چاپ به سازمانهای انتشاراتی یا مجلات و نشریات ارائه می‌شوند، در اختیار کسانی قرار می‌گیرند تا مناسب بودن آنها را برای چاپ، ارزیابی کنند. در اولین گام علاوه بر بررسی محتوایی و موضوعی، متن از نظر ترجمه و تبحر مترجم در انتقال پیام به زبان فارسی، انطباق آن با اصول زبان فارسی و احیاناً ضوابط انتشاراتی ناشر ارزیابی می‌شود. این کار به دست ویراستاران و ارزیابان متخصص و آشنا به زبان اصلی کتاب صورت می‌گیرد. متن ترجمه شده در صورتی که با معیارهای ویرایش منطبق نباشد و ویرایش زیادی را بطلبد، مهر قبول نمی‌خورد. در این مرحله، ویرایش نمونه‌ای از بخشهایی

از کتاب صورت می‌گیرد. پس از تصویب ترجمه برای چاپ، نوبت ویرایش کل کتاب فرامی‌رسد. ویراستار همیشه شخص دیگری غیر از مترجم یا مؤلف است. اما مترجم می‌تواند ویراستار اثر خود باشد و کار مطلوبتری ارائه دهد یا دست کم ترجمه‌اش با پاره‌ای از معیارهای ویرایش انطباق داشته و کار ویراستار را در مواردی آسان کرده باشد. از طرف دیگر، ممکن است او خود زمانی در مقام ویراستار کار دیگران قرار گیرد. از آن جا که ویرایش عملاً به جزء لاینفک روند ترجمه تبدیل شده و هیچ اثری نیست که با معیارهای ویرایش و محک ویراستار و ضوابط انتشاراتی سنجیده نشود، مترجم باید آشنایی زیادی با اصول این رشته داشته باشد. بدین خاطر لازم است ویرایش جزو برنامه‌های درسی رشته مترجمی در دانشگاهها قرار گیرد و واحدهایی به آن اختصاص یابد. واضح است در صورت آشنایی مترجم با اصول و فنون ویرایش، کار چاپ متون ترجمه شده و رسیدن آن به دست مخاطبان و خوانندگان، بسیار تسریع و تسهیل خواهد شد و نیرو و توان و منابع مالی چندانی در این میان تلف نخواهد شد.

شایان ذکر است که ویراستار و منتقد وجوه مشترکی با هم دارند و در واقع به لحاظی کار آنها یکی است، با این تفاوت که ویراستار قبل از چاپ کتاب سعی می‌کند اشکالات و اغلاط و ناهماهنگی‌ها و کاستیهای آن را برطرف کند و متنی شسته و رفته تحویل خواننده دهد، اما منتقد پس از چاپ کتاب، تمام یا برخی از این موارد را متذکر می‌شود.

اکنون انواع ویرایش را با نگرش خاص به مواردی که در هنگام کار با متون ترجمه شده پیش می‌آید مطرح می‌کنیم. به طور کلی ویرایش برحسب نوع کاری که ویراستار انجام می‌دهد به ویرایش صوری، ویرایش زبانی و ویرایش محتوایی یا بنیادی تقسیم می‌شود. حدود کار ویرایش اساسی ترجمه که همان ویرایش محتوایی یا بنیادی است بر طبق مصوبه گردهمایی ویراستاران در سال ۱۳۶۸ عبارت است از تضمین صحت متن، یکدست کردن و تغییر و اصلاح معادله‌ها، و کنترل ضبط اعلام. این ویرایش خود به دو نوع تقسیم می‌شود. در نوع اول مقابله با اصل اجمالی است و برحسب موارد مبهم، ناراسا یا اشتباه در متن فارسی صورت می‌گیرد. نوع دوم به ترجمه‌های غیر قابل اعتماد مربوط می‌شود که در آن سرتاسر متن فارسی با اصل مقابله می‌شود. در عمل، انواع ویرایش را نمی‌توان از نظر زمانی و ماهوی از هم تفکیک کرد. در ویرایش صوری یا فنی که سعی می‌شود ظاهر و شکل متون ترجمه شده حک و اصلاح شود کارهای زیر انجام می‌پذیرد: اصلاح و یکدست کردن رسم الخط و قواعد نقطه گذاری؛ کنترل املائی کلمات؛ کنترل و اصلاح و یکدست کردن پانوشتها، ارجاعات، نمودارها، تصاویر، فرمولها و فهرستها؛ بازبینی واژه‌نامه؛ بازبینی پاراگراف بندی؛ درجه بندی عناوین اصلی و فرعی، تعیین صفحات سربخش و سرفصل و صفحات اول و آخر کتاب، مشخص کردن موارد مبهم و تناقضها و اشکالات در متن.

هر سازمان انتشاراتی قواعد و مقرراتی برای تألیف و ترجمه و ویرایش و چاپ دارد که معمولاً به صورت مجموعه‌ای تحت عنوان شیوه نامه یا آئین نامه انتشاراتی تنظیم می‌شود. اعضا و همکاران این سازمان موظف به رعایت این موازین و ضوابط در آثار خود هستند. موارد ویرایش صوری و گاه مطالبی مربوط به ویرایش زبانی و محتوایی در شیوه نامه گرد آورده می‌شود. ویراستار با توجه به آن، متون را ویرایش می‌کند و ضوابط ناشر را در آنها اعمال می‌کند یا نویسنده و مترجم بر اساس آن کار می‌کنند.

در ویرایش زبانی، متن ترجمه شده با اصول و قوانین زبان فارسی هماهنگ می‌شود. ویراستار در این جا تلاش می‌کند که خواننده متن مشکلی از نظر زبان نداشته باشد. رعایت قواعد دستوری زبان فارسی، اصلاح ترکیبات و اصطلاحات و ساختهای دستوری که تحت تأثیر زبان خارجی وارد متن شده‌اند از جمله کارهای ویراستار به هنگام ویرایش زبانی است. مسائل مربوط به تبدیل سنوات و مقیاسها، ترجمه و ضبط اسامی

خاص و نامهای غیر فارسی و اعلام در این مرحله انجام می‌گیرد. رعایت سبک درست از مشکلات بزرگ مترجمان است. زبان ترجمه باید متناسب با سبک مؤلف و مخاطب کتاب باشد. ویراستار سبک ترجمه را نیز یکدست می‌کند. یکدست کردن اصطلاحات و اعلام نیز در این مرحله صورت می‌گیرد، اما تغییر و اصلاح آنها در حیطه کار ویرایش محتوایی قرار می‌گیرد. ممکن است مترجم تحت تأثیر زبان اصلی، به خاطر داشتن آشنایی با موضوع کتاب یا دلایل دیگر متوجه ابهامات موجود در ترجمه نشود. ویراستار موارد مبهم را شناسایی می‌کند و ابهام را از آنها می‌زداید یا با مترجم در میان می‌گذارد تا خود نسبت به رفع ابهام اقدام کند. ویراستار می‌کوشد تا ترجمه روشن و سلیس و روان و گویایی را به خواننده عرضه کند.

ویرایش محتوایی یا بنیادی ترجمه اساسی‌ترین کار ویراستار است. او در این مورد معمولاً متن فارسی را با اصل مقابله می‌کند، مطالب از قلم افتاده را می‌افزاید، اضافات نا لازم را حذف می‌کند، توضیحات لازمی را، البته در حاشیه و پانویس، می‌افزاید، انواع اشتباهات ادراکی مترجم را شناسایی و تصحیح می‌کند و نظایر آنها. میزان اعمال این موارد و حدود کار و اختیارات ویراستار به مسائلی مانند قدرت مترجم، توافق مترجم و امکانات ناشر و تعجیل در چاپ کتاب بستگی دارد.

مقابله ترجمه با متن اصلی مشکلترین کار ویراستار است. گاهی ویراستار مجبور می‌شود تمام جمله‌ها را با متن اصلی مقابله کند و اشتباهات مترجم را تصحیح کند. نوع و میزان مقابله به توانایی مترجم و مقتضیات نشر کتاب از نظر زمان و بودجه بستگی دارد. ویراستار با ویرایش نمونه‌ای، توانایی مترجم و میزان وفاداری او به پیام متن اصلی و روش ترجمه او را درمی‌یابد و سپس سیاست مقابله را تعیین می‌کند. قرائن و شواهد متنی، اشکالات زبانی و مهمتر از همه شتم ویراستار به او می‌گوید که چه جمله یا عبارتی نیازمند مقابله است یا احتمالاً مترجم در انتقال آن به فارسی اشتباه کرده است.

گاهی ممکن است مترجم عبارت، جمله یا پاراگرافی را به عمد یا به سهو از قلم انداخته یا مطالبی از خود به ترجمه افزوده باشد. ویراستار با مقابله ترجمه با متن اصلی و شتم خاص و روشها و ترفندهایی که دارد این افتادگیها یا افزوده‌ها را در می‌یابد و اقدام لازم را انجام می‌دهد. استفاده از اصطلاحات یکدست در طول کتاب چند صد صفحه‌ای یا حتی یک مقاله کوتاه برای بعضی از مترجمان مشکل است. گاه دیده می‌شود به‌ازای یک اصطلاح خارجی از دو یا چند معادل فارسی استفاده شده است. این مسأله علاوه بر بروز تشتت در اصطلاح‌شناسی، مخمل یکپارچگی و انسجام کتاب نیز هست. ویراستاران اصطلاحات را یکدست می‌کنند و تغییرات لازم را در آنها صورت می‌دهند. در مواردی لازم به نظر می‌رسد برای روشن شدن ابهامات موجود در متن اصلی، بیان تفاوت‌های فرهنگی، معرفتی شخصیتها و پدیده‌های نا آشنا برای بسیاری از خوانندگان، مقیاسهای نامتداول در ایران، حوادث و رویدادهای تاریخی، بازیهای زبانی مؤلف، اشتباهات احتمالی مؤلف و نظایر آنها توضیحاتی در پانویس داده شود. ویراستار با موافقت مترجم در این گونه موارد توضیحاتی در حاشیه اضافه می‌کند. در متون تخصصی و فنی امکان دارد مترجمی از معادلهای رایج اصطلاحات استفاده نکرده و معادل نامصطلح و شاید نادرست برگزیده یا ساخته باشد. ویراستار متخصص این مشکلات را با مترجم در میان می‌گذارد و سپس آنها را حل می‌کند.

نباید از نظر دور داشت که افزوده‌ها و تصحیحات یا حذفیات ویراستار در خدمت بهبود کار مترجم است و ویراستار حق دخل و تصرف بی‌مورد در نشر و سبک مترجم و انجام تغییرات سلیقه‌ای و اعمال ذوق شخصی را ندارد.

میزان ویرایش و عمق آن و زمانی که صرف آن می‌شود به عوامل مختلفی بستگی دارد. ممکن است امکانات ناشر یا تعجیل برای چاپ آن اجازه ویرایش کامل و دقیق را ندهد یا مترجم خود فرد واردی باشد و

بسیاری از نکات ویرایشی را در ترجمه رعایت کرده باشد. در این صورت، به اصطلاح ویرایش رقیق انجام می‌گیرد. ویرایش غلیظ هنگامی است که تمام یا اکثر موارد ویرایش صوری، زبانی و محتوایی که بدانها اشاره شد در ترجمه اعمال شود. نوع ویرایش با مشاوره و موافقت مترجم، ناشر و ویراستار تعیین می‌شود. بهتر است اکنون نکاتی در مورد صلاحیتها و قابلیت‌های ویراستار متون ترجمه شده مطرح گردد. برخی از صلاحیت‌های ویراستار همان صلاحیت‌های مترجم است. برای مثال، ویراستار باید به زبان مبدأ و مقصد تسلط کافی و از موضوع کتاب سررشته داشته باشد. علاوه بر این، ویراستار باید خود سابقه ترجمه داشته باشد و بر راز و رمز کار، ماهیت ترجمه، انواع ترجمه، مشکلات مترجم، و مسائل مربوط به ترجمه از زبان خاص واقف باشد تا بتواند ترجمه را بخوبی ویرایش کند. داشتن ششم انتقادی و بینش موشکافانه از مهمترین ویژگی‌های هر محقق و متفکری است. ویراستار باید مزایا و معایب کار را متساویاً دریابد، موارد متناقض را کشف کند، نایکدستیها و عدم انسجامها را باز شناسد، به غث و ثمين اثر توجه کند و نگذارد اسم و رسم و نام مترجم بر قضاوت‌های او سایه افکند. آشنایی عمیق او با کتابهای مرجع عمومی و تخصصی مانند انواع دایرةالمعارفها، فرهنگها و واژه‌نامه‌ها در بهبود کار ویرایش بسیار مؤثر است. اشراف ویراستار به کتابهای مرجع، شناخت ماهیت آنها و بهترین و سریعترین راههای استفاده از آنها از ضروریات است. افزون بر این، آشنایی با انواع دستگاهها و روشهای مختلف حرفچینی، صفحه‌بندی و صفحه‌آرایی، چاپ و آماده‌سازی کتاب برای ویراستار و نیز مترجم لازم است. ویراستار و مترجم باید نقد و بررسی کتابها در مطبوعات رانیز مداوماً و بدقت مطالعه کنند.

آگاهی و اشراف مترجم بر اصول ویرایش، بسیاری از مشکلات او را در ترجمه حل می‌کند، کار ترجمه را راحت‌تر و اصولی‌تر می‌سازد، حساسیت‌های لازم نسبت به ترجمه و زبان مبدأ و مقصد را در او تقویت می‌کند، جلو بسیاری از دوباره کاریها را می‌گیرد، موجب پذیرش سریع و بدون اشکال ترجمه در نزد ناشر، منتقد و خواننده می‌شود، و به کار ترجمه سرعت می‌بخشد. در این صورت، نیرو و سرمایه کمتری برای آماده‌سازی و چاپ ترجمه تلف می‌شود. ویراستار با دانش و فنون و ابزارهایی که دارد در خدمت مترجم قرار می‌گیرد تا او بتواند اثر قابل قبولی را به خواننده ارائه دهد. بی‌تردید مترجمی که با اصول ویرایش آشنا باشد ترجمه‌ای مطلوبتر خواهد داشت و کار ویراستار را راحت‌تر خواهد کرد.

منابع

- ادیب سلطانی، میرشمس‌الدین، ۱۳۶۵، راهنمای آماده ساختن کتاب، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- کریمی، پرویز (تهیه و تنظیم)، ۱۳۵۶، آئین‌نامه انتشاراتی دانشگاه آزاد ایران، تهران: دانشگاه آزاد ایران.
- پورجوادی، نصرالله (زیر نظر)، ۱۳۶۵، درباره ویرایش: برگزیده مقاله‌های نشر دانش (۱)، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.